

DİVAN ŞİİRİNDE ŞÂNE (TARAK) REDİFLİ GAZELLER

H. Dilek BATİSLAM¹

ÖZET

Divan şiirinin zengin benzetme ve hayal dünyası içinde günlük hayatta sık kullanılan nesnelere de önemli bir yer tuttuğu görülür. Bu nesnelere biri de -şiirde daha çok Farsçası şâne kelimesinin tercih edildiği- taraktır. Tarak genellikle hanımların kullandığı süslenmeye yardımcı bir nesne olmasının yanı sıra biçimi (tek ya da çift ağızlı olması gibi), yapıldığı nesne (altın, gümüş, kemik vb.) ve başka çeşitli özellikleri nedeniyle benzetme unsuru olarak şiirde ele alınmıştır.

Tarakla ilgili örnekler arasında beyit bütünü içinde yer verilen benzetmelerden çok tarağın (şânenin) redif kelimesi olarak kullanıldığı gazeller ilgi çekici örneklerdir. Araştırmalarımız sırasında şâne redifli Cem Sultan ve Nefî'ye ait iki gazele rastladık. Fakat bizce asıl bu gazellerden daha ilginç olanı, Hâlet Efendi Divançesinde karşılaştığımız "Tarak kîsesine işletilmek üzere söylenmişdür" başlıklı üç beyitlik nazımdır.

Yazımızda Divan şiirinde tarağın kullanımıyla ilgili bilgileri değerlendirdikten sonra bu üç şiiri biçim ve içerik açısından inceleyeceğiz. Bu şiirler aracılığıyla hem divan şiirinde hem de eski kültürümüzde tarağın yerini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, şâne (tarak), redif, gazel.

ODES WITH ŞÂNE (COMB) IN THE DİVAN POETRY

ABSTRACT

It is obvious that the objects that are frequently used in daily life have an important place in Divan poetry with its extensive world of imaginary and metaphor. The comb, which is preferred to be used in its Persian word "şâne" in poetry, is one of them. In addition its being seen as a helper for usually women to beautify themselves, it is also seen as a metaphorical device in poetry with different aspects such as, its shape (a row of narrow teeth) and what is made of (gold, silver, bone etc.)

Besides being used as a metaphor with in couplet, the examples of using comb as a repeated word in odes are the ones that are attractive.

During the research, we encountered to two odes of Cem Sultan and Nefî with repeated word "şâne". In our opinion, however; the one which is the tree-couplets verse with the "Tarak kîsesine işletilmek üzere söylenmiştir" title in "Halet Efendi Divançesi". After evaluating the information about use of comb in Divan poetry, we will analyze these tree poems in terms of form and content in our essay and try to see how the comb's place in both Divan poetry and our old culture through these poems.

Keywords: Divan poetry, şâne (comb), repeated word, ode.

¹ Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, dilekbatislam@gmail.com.

GİRİŞ

Sözlüklerde, divan şiirinde genellikle “tarak” anlamıyla kullanılan Farsça “şâne” kelimesine tarak anlamının (Kartal 2009: 632; Yavuzarslan 2010: 1115) yanı sıra başka anlamlar da verilmiştir. Burhân-ı Katî’de kelimeye:

“Hâne vezninde beş manası var. 1. Tarak, meşat manasıdır. Davar kaşağısına şâne-i şurût derler. 2. Çulhaların tarak tabir eyledikleri alete denir. 3. Kurs-ı asel’dir ki arı, onun içinde bal yapar. Türkîde gömeç derler. 4. Atın sıçrayıp atlamasına derler. 5. Üstühân-ı ketf manasıdır ki yağırın küreğine nazar edip ondan o sene ahvalini ihraç ederler. Bu marifete ilmü’l-ektâf derler. ...”

karşılıkları sıralanmış, “şâne” ile ilgili ayrıca

“Şâne-i kirbâs: Çulhaların tarak tabir ettikleri alete denir. Şânden: Mânden vezninde taramak, tesrih manasıdır. Nişânden, nişânidan lafızlarından muhaffef olur. Dikmek, nasb etmek, diktirmek, dik durmak, dik durdurmak manalarıdır. Şâne-kârî: Tarak gibi bir kimseye sarılıp asılmaktan, yapışmaktan ve niza için musallat ve müstevli olmaktan kinaye olur.”

alt maddeleri de açıklanmıştır (Öztürk-Örs 2000: 709-710). Diğer bazı Farsça sözlüklerde de kelimeye benzer anlamların ve bu kelimeyle kurulmuş birleşik yapıların verildiği görülür. Bu anlamlar ve yapılar:

“Tarak; gümeç; atın sıçraması ve atılması; kürek kemiği, bu küreğe bakarak bir sene zarfındaki vukuatı keşfeden falcılara şâne-bîn ve bu bilime (ilmü’l-ektâf) derler; şâne-i esb: At kaşağısı; şâne bâlâ endâhten: Bir şeye ehemmiyet vermemek, bilmem diye cevap vermek; şâne hâlf-kerden: Yüz çevirmek, iraz etmek; şâne der âb dâştten, guzâştten, nihâden: Süslenmeğe hazırlanmak; şâne-i dest: Avuç, hallaç tokmağı; şâne ser: İbibik, çavuş kuşu, hüdhüd. Başındaki taç tarak şeklinde olduğu için bu isim verilmiş, şâne serek, şâne beser de derler; şâne-kârî: Bir kimseye asılmak, musallat olmak; şâne-i kirbâs: Çulha tarağı; şâne kerden: Taramak; şâne-keş: Şâhşâne; şâne-dân: Tarak kılıfı, şâne-sâz: Tarak yapan şâne-zede: Tarakla saçları taranmış” (Steingass 1975: 725-726; Ziya Şükûn 1984: 1271-1272; Redhouse 1996: 1111) vb.dir.

Kâmûs-ı Osmanî’de “şâne: Tarak, saç ve sakalı taramağa mahsus dişli âlet, şâne-zen: Başa tarak urucu, baş tarayan.” açıklaması yapılmıştır (Mehmed Salâhi 1322: 60). Lehçe-i Osmânî’de “şâne: Tarak, kuş başında olan büyük ibik: Bal peteği, kürek kemiği.” anlamlarıyla yer almıştır (Toparlı 2000: 822). Osmanlıca Sözlük’te tarakla ilgili olarak Arapça eş anlamlısı “muşt, muştâ”nın yanı sıra (Devellioğlu 1986: 824) “şâne-zen: Baş tarayan (meşşâta); mecazen güçlükleri zorlukları çözen.” (Devellioğlu 1986: 1171) vb. birleşik yapılar da bulunmaktadır.

Tarak; saç ve sakalları taramak ve saç takısı olarak kullanılmak üzere ağaç, kemik, fildişi ya da çeşitli metallere yapılan dişli alettir. İlkçağlarda kemikten yapılan taraklardan saç taramakta; uzun dişli, kavisli, geometrik

desenlerle süslü bronzdan yapılmış türlerinden de saç topuzunu tutturmak amacıyla yararlanıldığı düşünülmektedir. İnce ve kalın dişli taraklar; kadınların saçlarını taramak, saç kıvırmak, hotoz bağlamak ve saç toplamak için her dönemde en süslü örnekleriyle kullandıkları nesnelere dir. Osmanlı döneminde altın, gümüş ve değerli taşlarla süslü saray, berber, hamam ve gelin taraklarının çok zengin ve farklı şekilleri kullanılmıştır (Önder 1995: 188-189).

Divan şiirinde çeşitli benzetme ve hayallere konu olan tarak ve kelimenin Farsçası “şâne” beyit bütünlüğü içinde sık karşılaşılan unsurlardandır. Tarak; daha çok gelin, koku, meşşâta ve ayna ile birlikte anılır. Sevgilinin saçını mutlaka tarağa ihtiyaç vardır. Tarak, sevgilinin saçlarını bazen toplayıp tutar bazen de dağıtır. Sevgilinin saçına tutunan gönüllerin dökülmesine neden olur. Saçla bir arada olduğunda misk kokar. Kimi zaman âşığın kirpikleri de tarağa döner (Pala 1989: 458).

Tarak; sıralı dişleriyle bazen iki taraflı bazen de tek taraflı hâliyle âşık, âşığın bedeni, âşığın canı, buz, diken, el, gemi, göğüs (sîne), gönül, güneş, hançer, kanat, kemik, kılıç, kirpik, korkuluk, mızrab, mûsikâr, ok, pençe, rakib, rüzgâr, sin harfi, şiir, testere, yaprak, yasemin ve yüzük gibi çok çeşitli unsurlara benzetilmiştir. Sıralanan bu unsurlarla şekil benzerliğine dayanan ilginin yanı sıra tarak, sevgilinin saçıyla içli dışlı olması bakımından da dikkate alınmıştır. Sevgilinin saçlarını tarayan tarak, hem onun düğümünü açıp düzeltir hem de sevgilinin saçlarının kokusunun etrafa yayılmasını sağlar. Âşığın gönlünün ve canının daima sevgilinin saçında bulunduğu hayali; tarağın sevgilinin saçını tararken âşığın yüz ya da bin parça olmuş gönlünün ve canının incinmesine, âşığın ıstırap çekmesine sebep olur. Bu hayalin arkasında, sevgiliye yakınlığı ve âşığa eziyet etmesi nedeniyle tarağın rakip olarak düşünülmesi vardır. Tarağın yapıldığı malzemelerle ilgili “altun”, “şâne-i sîmîn” ve “zümürüd şâne” ifadelerine ve kemik tarağa rastlanır. Altın, gümüş ve zümrüt tarak -renk benzerliği yanında daha çok- övülene ve sevgiliye verilen değeri göstermekte, onlara lâıyk tarağı anlatmakta kullanılmışlardır (Sefercioğlu 2004: 204).

Divan Şiirinde Tarak ve Tarakla İlgili Unsurlar

Tarak, divanlarda sıklıkla meşşâta ve ayna ile birlikte söz konusu edilir. Meşşâta gelini süsleyen kadındır (Pala 1989: 338; Pala 2003: 330-341). Görevleri arasında gelinin saçlarını taramak da vardır. Örneğin:

Şâne urmuş zülfine yâruñ sabâ meşşâta-vâr

‘Âlemi hîş-bû iden ol şânenüñ dendânıdır (Sehî Bey Divanı K 19/3-119)²

“Sabâ meşşâta gibi, sevgilinin saçına tarak vurmuş. Âlemi hoş kokulu eden o tarağın dişleridir.” Sehî Bey, sabâyı kişileştirerek meşşâtaya benzetir. Sabânın sevgilinin saçında dolaşmasını, gelin süsleyicisinin tarak vurması olarak hayal eder. Rüzgâr meşşâta olduğunda, doğadaki diğer unsurlar onun yardımcıları konumunda beyitlerde yer alır.

² Beyitlerden sonra verilen numaralar sırasıyla şiir, beyit ve sayfa numaraları olup verilen numaralar adı geçen divanların kaynakçada yer alan baskılarına aittir.

Zeyn etti gül arûsını meşşâta-i nesîm

Âyine oldu âb-ı revân şâne oldu hâr (Necâtî Beg Divanı K 8/5-64)

“Nesim meşşâtası gül gelinini süsledi. Akarsu ayna, diken tarak oldu.” beytinde böyle bir durum söz konusudur. Kişileştirilerek meşşâtaya benzetilen nesîm rüzgârına akarsu ayna, diken de tarak olarak gül gelinini süslemekte yardım eder. Tarak, ayna ve meşşâta süslenme unsurları birlikte kullanılarak tenasüp yapılır.

‘Arûs-ı hüsnüñe hacet degül ey serv meşşâta

Baş egme şâneye zülfün ucundan zîr-dest olma (Nev’î Divanı G 411/2-474)

“Ey servi (sevgili) güzelliğinin gelinine süsleyici gerekmez; tarağa baş eğme, saçının ucundan (saçının yüzünden, saçın sebebiyle) el altı olma.” denilerek, servi gibi uzun boylu sevgilinin geline benzeyen güzelliğinin süsleyiciye ihtiyacı olmadığı söylenir. Çünkü sevgili zaten her hâliyle ve güzelliğiyle gelin gibidir. Saçının ucuna değen tarağa baş eğmez, el altı olmayı kabul etmez. Ucundan kelimesinin diğer anlamı sebebiyle, yüzündendir. Bu anlamıyla sevgilinin saçı yüzünden tarağa beş eğip el altı olmaması gerekir. “Baş eğmek”, “el altı olmak” deyimlerinden yararlanılmış; servi, sevgili yerine kullanılarak açık istiare yapılmış, ayrıca sevgilinin güzelliği geline benzetilmiştir.

Târ-ı mûyun ol kadar bârîkdir kim mâşıta

Kâkülünçün mûr müjgânından etmiş şâneyi (Osman Nevres Divanı G 288/4-558)

“(Ey sevgili) saç telin o kadar incedir ki gelin süsleyicisi kâkülün için karınca kirpiğinden tarak yapmış.” beytinde sevgilinin saç telinin inceliği mübalağa edilmiş, bu incelik yüzünden kullanılacak tarağın da karınca kirpiğinden yapılmasına ihtiyaç duyulduğu söylenmiştir. Mâşıta, şâne, kâkül ve târ-ı mûy kelimeleri aracılığıyla tenasüp oluşturulmuştur.

Sevgilinin saçının taranmasıyla ve saçının tarak değdikçe ortaya çıkan kokusunun ulaştırılmasıyla çok yakından ilgili unsurlardan biri de rüzgâr ve rüzgâr çeşitleridir. Örneğin:

Şâne urur zülfine bûyın götürür bâd-ı sabâ

Minnet itsem yirle göklerce lâyıy şâneye (Muhıbbî Divanı G 2456/4-716)

“Bâd-ı sabâ saçına tarak vurur, saçının kokusunu getirir. Tarağa minnet etsem yerden göğe kadar layıktır.” Âşık, sevgilinin saçına tarak vurup kokusunu getiren sabâ rüzgârına minnettar olduğunu söyler. Beyitte sabâ ve tarak kişileştirilerek kapalı istiare yapılmıştır.

Esdikçe tarar bâd-ı sabâ şâne ne lâzım

Zülfünle gönül arasına şâne girer mi (Osman Nevres Divanı G 22/4-709)

“Sabâ rüzgârı estikçe (saçını) tarar, tarağa ne gerek var? Tarak, saçınla gönlün arasına girer mi?”. Sabâ rüzgârı tarağın görevini üstlenmiştir. Âşık da zaten sevgilinin saçlarında asılı kalan gönlüyle sevgilinin saçı arasına tarağın girmesini istemez. İstifham ve kapalı istiare yapılmış, şâne ve tarak kişileştirilmiştir.

Bin dil-i sevdâ-zede her bir şikencinden düşer

Her kaçan bâd-ı sabâ zülf-i siyâhın şâneler (Osman Nevres Divanı G 46/3-436)

“Her ne zaman sabâ rüzgârı siyah zülfünü tarasa her bir kıvrımından bin âşığın gönlü düşer.” beytinde kişileştirilen rüzgâr, sevgilinin saçını tararken âşıkların o saçın kıvrımlarına asılı gönüllerini de yere düşürür.

Girîbân çâk olup hayretle sundum destine nâ-gâh

Dil-i sad-pâreyi ben şâne zannettim telâşımdan (Nedim Divanı G 106/2-328)

“Yaka yırtıp ansızın, hayretle (yüz parça olmuş gönlü) eline sundum. Telaşımdan ben yüz parça olmuş gönlü tarak zannettim.” Şaşkın âşık, telaşından yüz parça olmuş gönlünü yanlışlıkla tarak zannedip sevgilinin eline verir. Âşığın yüz parça olmuş gönlüyle tarak arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur.

Cûy gösterdi yine âyîneveş rûy-ı güli

Pençe-i mihr açdı hem-çün şâne zülf-i sünbüli (Nedim Divanı G 165/1-360)

“Irmak yine ayna gibi gülün yüzünü gösterdi. Güneşin eli tarak gibi sümbülün saçını açtı.” Irmak aynaya, güneş de sümbülün saçını açan tarağa benzetilmiştir. Sümbül, gül ve güneş kişileştirilmiş, kapalı istiare ortaya çıkmış; ayrıca “cûy-gül-sümbül” ve “rûy-zülf-şâne” arasında tenasüp gerçekleştirilmiştir.

Kesilsün şâne-veş bağı saçunun

Kılını kesmek isteyen kesen de (Cem Sultan Divanı G CCXCIV/6-205)

“(Sevgilinin) saçının kılını kesmek isteyen de kesenin de bağı tarak gibi kesilsin.” Cem Sultan, sevgilinin saçının kılını kesmek isteyen de kesene de beddua eder. Tarak gibi bağı kesilsin, diyerek tarağın dişlerinin parça parça olmasına dikkat çeker.

Uzadan zülf-i perîşânuna el şâne gibi

Tograsun tîg-ı belâ bağırını dendâne gibi (Cem Sultan Divanı G CCCXXVII/3-228)

“Sevgilinin dağınık saçına tarak gibi el uzatan(ın) bağırını bela kılıcı tarak dişi gibi doğrasın.” beytinde de yukarıdaki örnekte olduğu gibi sevgilinin dağınık saçlarına tarak misali el uzatanlara beddua vardır. Âşık, kendisinden başka kimsenin sevgilinin saçına dokunmasını istemez.

Tarak Redifli Gazeller

Şairlerin divanlarındaki şiirlerde bulunan, tarak ve çeşitli özellikleriyle ilgili sık söz edilen bazı benzetmelerin bulunduğu beyitlerin dışında, tarağa dair farklı benzetme ve hayallerin bir arada kullanıldığı örnekler arasında tarak redifli gazellerin de ayrı bir yeri vardır. Kelime redifler, gazelde konu bütünlüğü ve ahengin sağlanması bakımından önemlidir. Çünkü kelime redifli gazelerde şiirdeki anlam büyük ölçüde redif kelimesi etrafında örölmektedir (Batislam 2017: 45-47).

Araştırmalarımız sırasında “şâne (tarak)” redifli iki gazel ve bir nazm örneğiyle karşılaştık. Gazellerden biri Cem Sultan’a diğeri Nef’î’ye aittir. Üçüncü örnek ise Hâlet Efendi’nin şiiridir. İlk iki şiir, redif kelimesinin yanı sıra nazım şekli açısından da benzerdir. Beyit sayıları farklıdır. Ancak iki gazelde tercih edilen beyit sayısı divan şiirinde çok tercih edildiği bilinen 5 ve 7’dir.

İnceleyeceğimiz birinci örnek Cem Sultan’ın beş beyitli gazelidir. Mef’ûlü/ Mefâ’îlü/ Mefâ’îlü/ Fe’ûlün vezniyle yazılmıştır. Aşağıda gazel beyitlerini ve dil içi çevirisini veriyoruz:

Ger el uzada zülf-i perîşânuna şâne

Di şâneye düşmez bu senün şânuna şâne

“Eğer tarak dağınık zülfüne, saçına el uzatırsa tarağa ‘Bu senin şanına uygun düşmez tarak.’ de.”

Tarak kişileştirilerek sevgilinin perişan saçına el uzatan bir yabancı gibi yansıtılır. Ancak onun bu davranışı şanına yakıştırılmaz. “Şâne” ve “şân” tekrarlarıyla beyitteki ahenk güçlendirilmiştir.

Bir mûy koparmışsın o mergûl-ı siyehden

Umar mısın anı ki kala yanuna şâne

“Tarak, o siyah kıvırcık saçtan bir kıl koparmışsın onun yanına kalacağını mı umuyorsun?”

Önceki beyitte olduğu gibi yine tarak kişileştirilmiş, sevgilinin kıvırcık siyah saçından kopardığı bir kılın yanına kalmayacağı konusunda uyarılmıştır.

Devr eyleyli halka-i zülfini ruhında

Devrân dahı reşk eyledi devrânuna şâne

“Yanağında zülfünün halkasını dolaştırdığından (beri) tarağın dönüp dolaşmasını zaman, devir bile kıskandı.”

Tarak, sevgilinin yanağındaki saç halkasını dolaşır. Devir, felek bile tarağın dönüp dolaşmasını kıskanır. Devrân kişileştirilmiş, “devr-devrân-devrânuna” kelimelerinin tekrarıyla beyte ahenk kazandırılmıştır.

Zülfinde iken sihrüne ahsente senün kim

Râm eyledün ejderleri fermânuna şâne

“Tarak (sevgilinin) zülfünderken senin büyüüne aferin, pek güzel ejderleri buyruğuna bağlı hâle getirdin (demek gerekir).”

Sevgilinin saçındaki tarağın büyüleyiciliği beğenilir. Çünkü tarak, sihir yaparak ejderleri bile emrine bağlı hâle getirmiştir. Beyitte tarağın sihir yapıp ejderleri kendine bağlaması, sevgilinin dağınık saçlarını toplayıp bir araya getirmesi olarak yorumlanabilir. Sevgilinin saçları hazineyi bekleyen ejdere benzetilir. “Saç-tarak-sihir” ilgisinde saç teliyle büyü yapılmasının etkisi de dikkate alınmalıdır. Tarağa olağanüstü güçlere sahip olma özelliği, sevgilinin zülfü aracılığıyla gelmiş görünmektedir.

Bir mûy bağışla Cem’e ol zülf-i siyehden

Kim cânı ‘ivaz vire bu ihsânuna şâne (Ersoylu 1989: 204-205)

“Tarak, Cem’e o siyah zülüften bir saç teli bağışla ki bu bağışına karşılık (olarak) canını vere.”

Cem Sultan, tarağın sevgilinin siyah zülfünden kendine bağışlayacağı saç teline karşılık canını vermeye razı olur.

Cem Sultan’ın gazelinde tarak; âşık için kıskanılacak bir nesne, rakip gibi algılanmıştır. Tarak, sevgilinin saçlarına el uzatan bir yabancısıdır. Onun saçından tel koparır ve saçının kıvrımları arasında dolaşır. Devran dahi onun bu dolaşmasını kıskanır. Tarak, adeta sihir yaparak, sevgilinin ejdere benzeyen saçlarını hükmü altına alır. Âşık ya da şair, tarağın sevgilinin siyah zülfünden aldığı bir teli bağışlaması karşısında can vermeye razı olur.

Cem Sultan’ın gazelinde “el uzatmak, yanına kalmak, canını vermek” gibi deyimleri kullanması dikkati çeker. Şair tarakla ilgili hayallerini büyük ölçüde onun, sevgilinin saçlarına ulaşması karşısında duyulan kıskançlık etrafında geliştirmiştir. Tarak sevgiliye âşiğâ kıyasla kolayca ulaştığı için onun kıskanılması kaçınılmazdır.

Nef’î’nin “şâne” redifli gazeli; Fe’îlâtün/ Fe’îlâtün/ Fe’îlâtün/ Fe’îlün vezniyle yazılmış yedi beyitlik bir gazeldir. Gazelin dil içi çevirisi aşağıdadır:

Düşürür birbirine bin dili bir dem şâne

İstemezse n’ola ol turra-i pür-ham şâne

“O kıvrım dolu (kıvırcık) saç, tarak istemezse ne olur ki? Tarak bir an bin gönlü birbirine düşürür.”

Şair, “Sevgilinin kıvırcık saçlarının tarak istememesine şaşırılmamak gerekir.” der. Çünkü bir anda tarak, sevgilinin saçlarını taramaya başlayınca o saçlara âşık bin gönül birbirine düşecektir. Tarak, kavgaya neden olan bir insan gibi düşünülerek kişileştirilir. “Birbirine düşürür” deyiminden yararlanılarak mübalağa yapılır. Sevgilinin bin âşiği bir anda birbirine girer.

Kimse araların ıslâh edemez müşkil bu

Ser-i zülfünden eğer olur ise kem şâne

“Tarak, eğer zülfünün ucu yüzünden kötü olursa bu zor, (çünkü) kimse aralarını düzeltmez.”

Tarak kişileştirilerek tarakla sevgilinin saçının arası bozulursa onların arasını düzeltmenin zor olduğuna dikkat çekilir. Tarakla saç, arasının bozulması istenmeyen iki şahıs gibi düşünülür.

Düşürür dilleri çâh-ı zekana tutmaz ise

Dâmen-i zülf-i dil-âvîzini muhkem şâne

“Tarak, sevgilinin gönüllerin asıldığı saçının eteğini sağlam tutmazsa, gönülleri çene çukuru kuyusuna düşürür.” beytinde de sevgilinin saçını sağlam tutmayan tarak yüzünden, âşıkların gönülleri sevgilinin çene çukuru kuyusuna düşerler. Tarağın saçı tararken dikkat etmesi gereken, âşıkların saçta asılı duran gönülleridir.

Bu letâfet ki var ol turra-i ham-der-hamda

Olsa lâyük per-i Cibrîl-i mücessem şâne

“O kıvrım kıvrım saç lülesinde bu güzellik, hoşluk ki var, Cebrail’in kanadı cisimleşip (ona) tarak olsa layıktır.” Sevgilinin saçının kıvrımlarının güzelliği karşısında Cebrail’in kanadı da sevgilinin saçına tarak olmaya yakışır bir nesneye dönüşür.

Tîg-ı gamzeyle dil-i sâfi ko sad çâk etsin

Çünkü ol şûha hem âyîne gerek hem şâne

“Bırak saf gönlü, yan bakışının kılıcıyla yüz parça etsin; çünkü o şûha (sevgiliye) hem ayna hem tarak gerek.” Âşığın saf gönlü sevgiliye ayna, onun yüz parça olmuş hâli de tarak olur. Sevgili, yan bakışının kılıcıyla âşığın gönlünü parçalar. Gönülle tarak arasındaki benzerlik, tarağın dişleriyle gönlün parçaları dolayısıyladır. Her ikisi de sevgiliye hizmet ederler. Aynı zamanda âşığın saf gönlü de sevgili için bir ayna vazifesi görür. Sevgilinin güzelliğini görmek için aynaya ihtiyacı vardır.

Deşne-i gamzesi yetmez mi ki bir demde urur

Dil-i mecrûhuma bin hançer-i Rüstem şâne

“Yan bakışının hançeri yetmez mi ki bir anda yaralı gönlüme tarak, bin Rüstem hançeri vurur.” Âşık, sevgilinin hançere benzeyen yan bakışından ve tarağın yaralı gönlüne bin Rüstem hançeri gibi batmasından şikâyet eder. Çünkü âşığın gönlü sevgilinin saçlarındadır. Tarak, saça dokundukça gönlü de parçalar. Beyitte sevgilinin yan bakışı ve tarak kişileştirilerek her ikisi de ayrıca hançere benzetilmiştir. Rüstem’in hançerine telmih yapılmıştır. Tarağın dişleri ile hançerin yaralama özelliği arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur. “Bin hançer” denilerek tarağın dişlerinin çokluğuyla hançerin yaralayıcılığına dikkat çekilmiştir.

Bend-i zülfüne giriftâr olalı ol şûhun

Oldu Nef’î gibi sırr-ı dile mahrem şâne (Akkuş 1993: 336-337)

“Tarak, o şuhun saçının bağına tutulalı Nef’î gibi gönül sırrına sırdaş oldu.” beytinde şair, tarağı kendisine benzetererek kendisi gibi gönül sırrının sırdaşı kabul eder. Çünkü hem âşığın gönlü hem de tarak, ikisi birlikte

sevgilinin saç bağına takılmışlardır. Tarak kişileştirilerek sırdaş sayılmıştır. Şûh, sevgili yerine kullanılarak açık istiare; zülf ve şâne arasında da tenasüp yapılmıştır.

Nef'î'nin gazelinde daha çok tarağın yapabilecekleri üzerinde durulmuştur. Tarak, bir anda sevgilinin saçlarına asılı âşıkların gönlünü birbirine düşüreceğini bildiği için sevgilinin kıvrık saçını taramak istemez. Âşık, sevgilinin saçıyla tarağın arasının bozulmamasını düşünür; çünkü tarak saçı sıkıca tutmazsa âşıkların asılı duran gönülleri sevgilinin çene çukuruna düşer. Sevgilinin saçının kıvrımlarının güzelliği karşısında, Cebrail'in kanatlarının tarak olmaya çalışmasına şaşmamak gerekir. Âşığın gönlü sevgili için hem ayna hem tarak olmaya uygundur. Sevgilinin hançere benzeyen yan bakışına Rüstem'in hançeri gibi olan tarak da eşlik eder. Sevgilinin saç bağına tutulan tarak da şair de gönül sırlarına sırdaş olurlar.

Nef'î, gazelinde Cebrail ve Rüstem telmihinden yararlanmıştı. Tarağın özellikle sevgilinin saçında asılı bulunan âşıkların gönülleri üzerindeki etkisinden söz etmiştir.

Hâlet Efendi'ye ait üçüncü şiirin başlığı "Tarak kîsesine işletilmek üzere söylenilmiştir" şeklindedir. Şiirin vezni, Mefâ'ilün/ Fe'ilâtün/ Mefâ'ilün/ Fe'ilün'dür. Nazm biçimindedir. Üç beyittir. Şair;

Gelince hatt-ı nev ol mihr-rû-yı rahşâne

Varur yüzün sürerek intisâbına şâne

"O parlak güneş yüze, yeni hat gelince tarak gidip bağlılığını göstermek için yüz sürer." beytinde tarağın sevgilinin yüzüne yüz sürerek ona olan bağlılığını gösterdiğine dikkat çeker. Yüz parlak güneşe, tarak yüz sürüp bağlılık gösteren kula benzetilmiştir. "Yüz sürmek", hürmet ve bağlılık ifade etmek anlamında deyimdir.

Murâdı hatuna bir intisâbdur ancak

Arar turursa da degmez dil-i perîşâne

"Tarağın amacı ancak hata bir bağlılıktır. Arayıp durursa da âşığın perişan gönlüne degmez." beytinde tarağın sevgiliye bağlılığını göstermenin yanı sıra âşığın perişan gönlünü de ihmal etmeyip aradığı anlatılır.

Bu feyz ü pertevi mihr-i ruhundan almışdur

'Aceb mi gurulenürse meh-i neve şâne (Derdiyok 2005: 65-66)

"Bu parlaklık ve ışığı yanağının güneşinden almıştır. Tarak yeni aya parlaklık gösterirse tuhaf mı?" beytinde de tarağın güzelliğini, parlaklığını sevgilinin yüzünden aldığı için yeni ayla parlaklık bakımından yarışmasına şaşmamak gerektiği vurgulanmıştır. Beyitte "aceb mi" sorusuyla istifham yapılmış, yanak güneşe benzetilmiştir. Ayrıca "gurre, mihr, pertev, feyz ve meh-i nev" arasında tenasüp vardır.

Bu örneğin dikkat çeken yönü, şiirin tarak kesesine işletilmek üzere yazılmış olduğunun belirtilmesidir. Böylece eski bir âdete dair bilgi verilmektedir. Tarakların kendine özgü bir kese içinde saklandığı ve bu keselere işleme yapıldığını öğrenmiş oluyoruz.

İncelenen üç şiir karşılaştırıldığında, her üçünün ortak yönünün öncelikle seçilen redif kelimesi olduğu görülür. Biçimsel olarak bakıldığında iki şiir aynı nazım şekliyle üçüncü örnek farklı nazım şekliyle yazılmıştır. Örneklerin hepsi aruzla ancak değişik vezinlerde yazılmıştır. Şiirlerin şairlerinin ve yazdıkları yüzyılların farklı olması, şüphesiz dil, anlatım, benzetme ve hayalleri etkilemiştir. İlk iki örnekten son örneğe geçildiğinde tarakla ilgili unsurlarda hayalden gerçeğe doğru bir dönüşümün varlığı hissedilir. Son şiir, daha yakın döneme ait olması nedeniyle tarağı nesne olarak ele almıştır. Tarak, kesenin içine konulan, kullanılan bir nesnedir. Gazelerde teşhis ve kapalı istiare aracılığıyla tarak daha çok rakip, âşıkla sevgili arasındaki engel olmasının yanı sıra kimi zaman da kavuşmalarını sağlamaya yarayan bir araç gibi tasvir edilmiştir.

SONUÇ

Günlük hayatta daha çok bir süslenme aracı niteliğiyle bilinen tarak, divan şiirinde ve geçmiş kültürümüzde de önemli bir yere sahiptir. Tarak, divan şiirinde şairlerin hayal dünyasında herhangi bir nesne olmaktan çıkmış, şairin sevgiliye ulaşma isteğinin simgesi hâline gelmiştir. Bu nedenle de gerek çeşitli şiirlerde bulunan beyitlerde gerekse doğrudan tarağın konu edildiği ve redif kelimesi olarak kullanıldığı şiirlerde tarağın sevgiliyle olan yakınlığı kıskanılmıştır. Sevgiliye ulaşamayan âşık, tarağın sevgilinin saçlarında gezip dolaşması karşısında çaresizlik hissetmiştir. Kimi zaman da tarağın sevgilinin saçından alıp getireceği bir tel saçla avunmak istemiştir. Özellikle tarak kesesine işlenmek üzere yazılan şiir, tarağın kesede saklandığına ve sıradan bir nesne olarak algılanmayıp değer gördüğüne işaret etmektedir. Bu bağlamda, tarak şiirleri tarağın Divan şairinin ve şiirinin hayal dünyasındaki yerini göstermeleri açısından önemli ve dikkate değer örneklerdir diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Ahmet Vefik Paşa (2000). *Lehçe-i Osmânî*. hzl. Recep Toparlı. Ankara: TDK Yay.
- Ak, Coşkun (hzl.) (1987). *Muhibbî Divanı*. Ankara: KTB Yay.
- Akkuş, Metin (hzl.) (1993). *Nef'î Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Batislam, H.Dilek (2017). "Gazelde Redif-Anlam İlgisi Bağlamında Sehî'nin Kadeh Redifli Gazeli". *Littera Turca. Journal of Turkish Language and Literature*. Volume:3. Issue: 1. Winter. s. 44-55.
- Derdiyok, İ. Çetin (hzl.) (2005). *Hâlet Efendi Divançesi, İnceleme-Metin-Tıpkıbasım*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Devellioğlu, Ferit (1986). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. 7. Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi Yay.
- Ersoylu, İ. Halil (hzl.) (1989). *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*. Ankara: AKDTYK TDK Yay.
- Kaya, Bayram Ali (hzl.) (2017). *Osman Nevres Divanı (İnceleme-Metin)*. İstanbul: Kesit Yayınevi.
- Macit, Muhsin (hzl.) (1997). *Nedîm Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Mehmed Salâhi (1322). *Kâmûs-ı Osmanî*. C IV. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Muallim Nâcî (2009). *Lûgat-ı Nâcî*. hzl. Ahmet Kartal. Ankara: TDK. Yay.
- Önder, Mehmet (1995). *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Öztürk, Mürsel ve Derya Örs (2000). *Mütercim Âsım Efendi. Burhân-ı Katı*. Ankara: TDK Yay.
- Pala, İskender (1989). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. C 1-2. Ankara: Akçağ Yay.
- Pala, İskender (2003). "Meşşâta Kimdir?". *Akademik Divan Şiiri Araştırmaları*. İstanbul: L&M Yay. s. 330-341.
- Redhouse, Sir James W. (1996). *A Turkish And English Lexicon*. New Edition. Librairie Du Liban. Beirut.
- Sefercioğlu, M. Nejat (2004). "Divan Şiirinde Tarak ve Ayna". *Saç Kitabı*. ed. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitabevi Yay. s. 203-239.
- Steingass, F. (1975). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. New Reprint. Printed in Lebanon.
- Şemsettin Sâmî (2010). *Kâmûs-ı Türkî*. hzl. Paşa Yavuzarslan. Ankara: TDK Yay.
- Tarlan, Ali Nihat (hzl.) (1992). *Necâtî Beg Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Tulum, Mertol ve M. Ali Tanyeri (hzl.) (1977). *Nev'î Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Yekbaş, Hakan (hzl.) (2010). *Sehî Bey Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Ziyâ Şükûn (1984). *Farsça-Türkçe Lûgat, Gencine-i Güftâr, Ferheng-i Ziya*. C 2. İstanbul: MEB Yay.

